

Ивица ТОДОРОВИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 615.89 (497.11) : 398.3
Оригинални научни рад

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ У ОБЛАСТИ ТАМНАВЕ

Током теренских истраживања Тамнаве, спроведених последњих година, забележен је велики број појава које улазе у комплекс народног лечења. У основи овог комплекса налази се феномен магијског мишљења, заснован на неколико главних принципа који формирају структуру магијског мишљења. На овом месту првенствено је изнесена етнографска грађа, а рад је заснован на три целине, које обухватају бављење основним одредницама магијске медицине, примерима лечења различитих болести и поремећаја, као и појединцима за које се веровало да имају натприродну моћ и способност лечења.

Кључне речи : Тамнава, народно лечење, магијско мишљење, етнографска грађа.

Уводна разматрања. Проблематиком народног лечења бавили су се многи аутори¹, а идејни обрасци везани за ову област неизоставни су део сваке културе. Другим речима — „мисао о здрављу, слободно се може рећи, непресушни је извор и садржај многобројних човекових инспирација и манифестација културе“², док „најстарији облици лечења јесу гатање, врачање и др. магијске радње“³, које су биле у широкој употреби и у старом и средњем веку⁴, да би се задржале све до данас. Наиме — „када се говори о народној медицини (народним медицинским обичајима) тешко је јасно издвојити практични део лечења, средства којима се лечи (траве и др.), а да у то није укључена и мистика, митска бића, невидљиве силе, противу којих се лечи бајањем, врачањем, гатањем, одговарајућим басмама и уз то неким тајанственим поседовањем неке урођене 'моћи, снаге', неким одређеним психофизичким особинама и др.“⁵

У области Тамнаве народна медицина је подразумевала различите облике лечења — од поступака заснованих на рационалном закључивању и искуству, ко-

¹ Видети: Андрејић Љубомир, „Прилог библиографији народних медицинских обичаја код југословенских народа“, *Етноантрополошки проблеми*, Монографије, књ. 10, Београд, 1990.

² Кнежевић Сребрица, „Здравље и болест – обрасци традицијске културе“, *За здравље – из историје народне медицине и здравствене културе*, VI научни скуп Рајачке пивнице, Зајечар, 1999, стр. 29.

³ Живић Маја, „Магијска заштита и лечење магијом“, *За здравље – из историје народне медицине и здравствене културе*, VI научни скуп Рајачке пивнице, Зајечар, 1999, стр. 194.

⁴ *Исто*, стр. 194.

⁵ Андрејић Љубомир, *н. д.*, стр. 8.

ришћења лековитог биља од којег су справљани чајеви и облоге, разних врста масажа и слично, па све до многобројних магијских радњи. У овом раду нас првенствено интересују управо поступци и веровања везани за народно лечење који су засновани на магијском начину мишљења. Сакупљена грађа (чији је један део предочен на овом месту) – у складу са одговарајућим истраживачким циљем – треба да послужи као полазна основа за сложенија разматрања која се тичу структуре магијског мишљења, односно, у још ширем смислу, основних законитости људског мишљења.⁶

Током теренских истраживања Тамнаве, спроведених последњих година, забележени су многи интересантни поступци и веровања, који улазе у комплекс народног лечења.⁷ У самој основи овог комплекса налази се феномен магијског мишљења, заснован на неколико главних принципа који заједно формирају примарну структуру магијског мишљења. Одгонетањем ове структуре остварује се управо разумевање свих оних ритуалних радњи и веровања која на први поглед делују нелогично и неразумљиво.⁸

Већ су Фрејзерова истраживања довела до закључка да „ако анализирамо мисаоне принципе на којима се заснива магија, вероватно ћемо наћи да се они своде на ова два: први, да слично производи слично, или да последица личи на свој узрок; и други, да ствари које су једанпут биле једна с другом у додиру продужују да делују једна на другу и на раздаљини, после престанка физичког додира“⁹. Ти принципи су, свакако, у самом корену и система магијског мишљења констатованог у Тамнави, с тим што треба нагласити како они нису једини и како из предоченог идејног језгра могу настати разни варијантни облици који формирају знатно сложенији комплекс – о чему ће се више говорити другом приликом¹⁰, док ће овог пута првенствено бити *изнесена* грађа сакупљена током теренских истраживања, без залажења у детаљније анализе (у складу са основним циљем овог рада који је – са становишта сложенијих анализа магијског система народне медицине Тамнаве – *уводног карактера*).¹¹

⁶ Према томе, овај рад треба схватити као прву фазу једног широко конципираног истраживачког процеса (видети напомену 19) – и у том смислу он је *уводног карактера*.

⁷ Теренска истраживања у Тамнави, која су спроведена током последње године и у којима су учествовали сарадници Етнографског института САНУ (Јадранка Ђорђевић и Ивица Тодоровић) са студентима, наслањају се на истраживања која су последњих десет година спроводили *Млади истраживачи из Чучуга*, под руководством Богољуба Павловића (1961, Чучуге), Драгољуба Триндића (1964, Чучуге) и, у новије време, Славице Рафаиловић (1977, Уб). Подаци које су сакупили Млади истраживачи из Чучуга биће у тексту означени скраћеницом – МИЧ.

О области Тамнаве видети у: Павловић Љ., „Антропогеографија Ваљевске Тамнаве“, *Српски етнографски зборник*, књ. 18, *Насеља српских земаља*, књ. VIII, Београд, 1912.

⁸ У ствари, свака *магијска синџага* (рецимо – „када се пара која је била у контакту са чиром баци на раскршће, онај ко је нагази добиће чир“) може се разложити на своје саставне (елементарне) делове и представити као логичко – лингвистичка формула, која са математичком прецизношћу сведочи о релацијама унутар магијске синџаге.

⁹ Фрејзер, Џејмс Џорџ, *Златна грана I*, БИГЗ, Београд, 1977, стр. 20.

¹⁰ Рецимо, осим принципа да „слично производи слично“, на примеру магијске праксе (везане за народно лечење) констатоване у области Тамнаве може се уочити и принцип – „слично потиरे слично“, као и сродна начела – да „супротно изазива супротно“, односно, да „супротно потиरे супротно“.

¹¹ В. напомену 6. Замишљено је да овај рад буде саставни део опширније студије о структури магијског мишљења, која би – с друге стране – била саставни део главног ауторовог (И. Т.) пројекта везаног за хипотезу о постојању примарних структура мишљења универзалног карактера (в. напомену 19), које се испољавају у различитим културним феноменима – језику, миту, обреду, магијској пракси.

Рад је заснован на три целине, од којих се прва односи на основне одреднице магијске медицине, друга на примере лечења различитих болести и поремећаја, док је трећа целина посвећена појединцима за које се веровало да имају натприродну моћ и способност лечења.

Основне одреднице магијске медицине. Под *основним одредницама* (у терминолошко-формулационом контексту овог рада) подразумева се неколико одабраних базичних појмова магијске медицине засведочене код становништва Тамнаве, издвојених (пре свега) у циљу прегледнијег класификовања и презентовања сакупљене теренске грађе. Другим речима, на овом месту биће представљене само неке одреднице (битне за разматрану проблематику), с циљем да се у општим цртама илуструје идејни комплекс везан за народну медицину магијског карактера у Тамнави. Наравно, сакупљена грађа је далеко обимнија од овде предочене (а могућности анализе су практично неограничене), и осим ових одредница (тј. појмова), могле би бити наведене и многе друге, али би то подразумевало и знатно опширнију концепцију рада.

Узроци болести. Узрок болести (и смрти — као њеног крајњег исхода), по веровању становништва Тамнаве, је магијска активност усмерена негативно (тј. болест се, по веровању, добија када се некоме врача да би му било лоше). Другим речима, болест и смрт људи и стоке често се не доживљавају као природне појаве. Осим негативне магијске активности, узрок болести и смрти може бити и негативна енергија која је лоцирана на одређеним местима, која се налази у одређеним људима (рецимо — људи са урокљивим очима), или је везана за одређени временски период.

Болести, такође, могу да изазову и одређена бића као носиоци „негативне енергије“, односно нечисте силе. Рецимо, верује се да многе болести, а посебно болести главе, настају услед негативног дејства „црва“ (тј. неке специфичне врсте инсеката) који уђу у људско тело (пре свега у главу). Ови црви најчешће улазе у ухо и у зубе — и то изазива болест. Постоји мноштво казивања о томе како су црви након активности врачаре стварно испадали из оболелих места [По казивању Јелисавете Томић, рођене 1932. у Памбуковици, удате (у.) у Докмиру, девојачко презиме (дев.) — Капетановић]. Те животиње (тзв. „црви“ или „живуљци“) се сматрају и изазивачима „живих рана“ (Славка Атанасовски, 1932, Оровичка планина — Љубовија, у. — Црвена Јабука, дев. — Малетић). По једном казивању, нека врачара је уз помоћ трава лечила од живих рана. Ове траве је кувала у великом котлу и њима парила болесника. Кад би болесника скинули са те паре, читаву површину воде у котлу прекривали би неки „живуљци“, тј. неки чудни инсекти налик на црве; након овакве терапије болест је, по казивању, нестајала као руком однесена (Славка Атанасовски). Када се бију овнови, говорило се да имају црве у глави — међу роговима, и да то страховито сврби, па се због тога бију како би се почешали на неки начин (Маринко Илић, 1938, Трлић).

У ствари „представе о болестима које изазива демонско биће налик на црва веома су старе“¹² и базиране су на идеји да ови „црви“ долазе „из неког дивљег простора“ улазећи у људско тело и гризући му поједине органе, а за пребивалиште бирајући, пре свега, зубе и десни.¹³ Ови *црви* су — исто као и *уроци* који се по-

¹² Раденковић, Љубинко, *Народна бајања код Јужних Словена*, Просвета, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996, стр. 47.

¹³ *Истио*, стр. 47.

мињу у басмама – у ствари манифестације нечисте силе (усмерене магијским путем), суштинског изазивача свих болести.

Ојасна местиа. Многе локације су од стране народа Тамнаве проглашаване опасним и нечистим. На пример, било је распрострањено веровање да се болест може добити и када се нагази на место где су виле играле „вилино коло“. Посебно опасна места су, по народном веровању, раскршћа, тј. на раскршћу се могу добити многе болести, јер се доста угатаних ствари баца на раскршће (односно, на овом месту се у глуво доба ноћи бацају и скидају чини). Такође, на раскршћима играју (поменуће) виле, тако да се случајни пролазник не би добро провео — могао се разболети или наћи на неком сасвим другом месту („у шестом селу“), не знајући како, и био би сав издеран и поцепан. Ако би остао жив, о том догађају није смео ни ком ништа да прича 20 година, нити да икада више ноћу дође на то место [Војислав Живковић, 1929, Докмир; податак забележили Млади истраживачи из Чучуга (МИЧ)].¹⁴ Осим на раскршћа, чини се бацају и на буњишта и због тога ова места такође треба избегавати — поготову ноћу (*ојасно време!*). Рецимо, трудницама је било строго забрањено да изађу на буњишта и раскршћа. Када се неки новац нађе на раскрсници, нипошто га не треба узимати, јер су њиме, најчешће, гатаре гатале и после га бациле на раскрсницу; можда је тим новцем, рецимо, брисан чир — „обришу па баце, да пређе на другога“ (Десанка Павловић, 1931, Памбуковица, у. — Чучуге, дев. — Ђорђевић).

Урицање. У Тамнави је општераспрострањено веровање да постоје људи са урокљивим, тј. злим очима, они који су у стању да проузрокују смрт и болест. Другим речима — кога код да погледају и пожеле му нешто лоше, то се дешава. Исто се верује и да отац и мајка могу најгоре да урекну дете говорећи: „ју како је лепо, ју како је дебело“ и сл. (Живодарка Петковић, 1924, Руклада; МИЧ). Урокљиве очи могу моментално да „пресеку“ и човек може одмах да оболи или врло брзо да умре, погине.

По једном казивању „мајка Љубе Јовановића је крила млеко од њега да га он не би урекао очима“ (Негован Јовановић, 1929, Чучуге; МИЧ). Исто тако, сматра се да „када човек са урокљивим очима види лепог иксана и пожели му зло онда тог иксана задеси црвени ветар“ (и „тада врачара у селу узме гвоздени ватраљ и загреје га до усијања на ватри, па га примиче његовим очима и одмиче, да се привикну на топлоту“, а „кад очи почну да сузе она онда одбраја у себи“) (Милена Милиса-

¹⁴ Подаци које су током последњих десет година сакупили Млади истраживачи из Чучуга, у оквиру свог пројекта етнoлошког проучавања Тамнаве („Обичаји и веровања народа Тамнаве“), врло су интересантни и бројни, али нас у многим случајевима лишавају комплетних информација, преваходно, у вези с казивачима (отуда потиче различитост – од случаја до случаја – у навођењу информација о казивачима у овом раду). С обзиром на то да су ауторова (И.Т.) теренска истраживања у Тамнави у потпуности потврдила веродостојност података забележених од стране Младих истраживача из Чучуга, у раду је равноправно изнесена и третирана и грађа коју су они сакупили (и коју су уступили на коришћење сарадницима Етнографског института САНУ) – поред грађе прикупљене од стране аутора. Грађа коју су прикупили Млади истраживачи из Чучуга (скраћеница МИЧ) је у огромној мери користила истраживањима спроведеним у последњих годину дана и комплетирању представе о народној медицини Тамнаве.

На овом месту треба нагласити да су у раду изнесени подаци забележени на територији Тамнаве и – у појединим случајевима – њене непосредне околине (Словац нпр.), без обзира на порекло казивача (међу којима су и они пристигли, у различитим периодима, из других области западне Србије), што је у складу са реалним стањем – чињеницом да су се у Тамнави укрштале многе струје и утицаји. Наиме – „тамнавско равно земљиште, лакост у раду на њему и велика родност у сва времена били су она привлачна снага, која је брдско становништво сасељавала и упућивала у ове крајеве“ (Павловић Љ., н. д., стр. 611.).

вљевић, 1937, Чучуге; МИЧ). Ово *одбрајање* (како се у Тамнави назива вербални аспект бајања) „нико други не сме да чује јер би онда (онај који одбраја) изгубио ту моћ“ и „само када хоће да умре врачара то каже другој жени коју одреди да врача и њена моћ одмах престаје“ (Милена Милисављевић). Веровало се да су урокљиве очи најчешће очи плаве боје (Живодарка Петковић), а могу бити и жућкасте и врло шарене (Зорка Зечић, 1923, Руклада; МИЧ). Такође, веровало се и да урокљиве очи има особа код које је једно око једне боје, а друго — друге, или ако једно око гледа увис, а друго на супротну страну (Радмила Михаиловић, 1927; МИЧ). Сматрало се и да жена која чудно и нетремице гледа у човека има урокљиве очи (Споменка Ђурић, 1931, Црвена Јабука, дев. — Стојковић); а када особа са урокљивим очима угледа дете, мора му се десити нешто лоше. Међутим, ови људи не могу све да урекну, а урок највише иде на онога ко је „слатке крви“ (Јелисавета Томић). По једном казивању, неки човек је знао да има урокљиве очи и намерно је окретао главу да не урекне кад види да је нешто лепо и добро (Милорад Чанић, 1925, Радушa). За дете које се роди „уназад“ (тј. прво изађу ноге а онда глава) верује се да ће имати урокљиве очи („то дете са коња обара“) (Славка Атанасовски). Осим људи са урокљивим очима, постоје и баксузни људи који такође, и против своје воље, доносе несрећу. Рецимо — ако баксузан човек седне у кола, она се обавезно покваре. Начин одбране од баксуза и људи са урокљивим очима (обично се сматра да су то жене) је следећи: ухватити се за полни орган у тренутку када се наиђе на њих (Озрен Томић, 1927, Докмир). Људи са урокљивим очима су „једноставно такви“ и то не морају бити зли људи, али довољно је да погледају човека или брaва, па да он оболи (Озрен Томић). Кад неко некоме каже да је леп, после се дода „не било ти урока“ и кад се детету каже да је лепо, обавезно се мало плуне у страну (понекад и симболично: пу — пу...). Не ваља се претерано зачудити нечему, јер кад се човек зачуди — догоди се нешто лоше (Јелисавета Томић). Против урокљивих очију треба носити бели лук и парче глоговине, а деца се пред полазак (некуда) давало да се огледају над сплачинаром (тј. посудом у којој се помије дају свињама) због урока (Јелисавета Томић). Против урокљивих очију, такође, треба преврнути и неки део одеће до себе, који се не види (Јелисавета Томић). Деца, за коју се претпостављало да су уречена, стављала су се на праг и ту им се одбрајало (Радмила Михаиловић). Новорођенче се од урока штитило и белим ђинђувицама; стављале су се и растворене маказе под јастук, као и огледало, мушка чарапа, бели лук а на прозор глоговина (Јелисавета Томић). По једном казивању, испод дететовог јастука су се (обавезно) стављали: глогов прутуић, чешањ белог лука, зрнце пшенице и кукуруза (Славка Атанасовски). Детету се као заштита од урока стављао црвени кончић око руке и бели лук у џеп; у колевку су му се стављали бели лук, глогово трње и босиљак (Споменка Ђурић). Дете се, такође, у циљу одбране од урока мало нагарави по телу и тако нагарављено се водило међу људе (Миленија Срећковић, 1931, Дружетић, у. — Радушa, дев. — Малешевић). Сматрало се да мало дете коме отекну брадавице, ноћу сисају „ноћнице“, тј. „вештице“; и кад би виделе неку велику лептирицу у соби, жене би је јуриле и убијале, јер су веровале да су то, у ствари, ноћнице (Станица Ђурђевић, 1931, Чучуге, дев. — Милошевић). Чини су се скидале на раскрсници у глуво доба ноћи; онај ко жели да скине чини, мора да скине све са себе и да то остави на раскрсници (Никола Глишић, 1908, Докмир; МИЧ).

Врачање њроишв сџоке. Верује се да гатаре могу да проузрокују болести код стоке. Рецимо — када гатара жели да науди комшијиним кравама, она у поноћ, уочи Ђурђевдана (обично се тада то ради), узјаше гола вратило за ткање и трчи по

дворишту певајући: „Оп, мени масло, а газди троп (тј. отпаци)“. Ово може да се ради и на неки други празник, али само ако је пун месец. Тада се комшијином млеку одузме масноћа и оно од крви поцрвени. Угатани могу да скину чини тако што замесе мекиње и со, и то изнесу на „вратину“ (шошак узоране њиве). При томе певају: „Вратино, Саво, и зелена траво, поврати мојој (име краве) млеко“. Мекиње треба ту да преноће, а ујутру се дају кравама да једу (Милена Милицављевић). Гатаре су често потпуно голе ишле да гатају и набацују чини у туђим шталама (Милорад Станојевић, 1926, Чучуге). Исто тако, сматрало се да су жене злих очију могле краву да „пресеку“ погледом, након чега се она ритне и проспе млеко (Милица Секулић, 1934, Врачевић, у. — Словац; МИЧ). Краве, за које се веровало да су уврачане па због тога дају крв уместо млека, лечиле су се и тако што се вода која преноћи крај такве краве однесе врачари и после тога се проспе на раскрсницу (МИЧ). Жене које су желеле да урекну краве, ноћу су (по општераспрострањеном веровању) јахале на разбоју, обилазећи краве, и говориле: „Имам ноге сврачије, музем краве свачије“, након чега би крава изгубила млеко или би се јавила крв у млеку. Противотров за овакву гатарину активност представљала је формула: „Имам ноге птичије, нећеш више (мусти) ничије“. Ова формула је позната готово свим казивачима који је истичу у разним варијантама. Када би се разболеле краве — по једном казивању — долазило се врачарама које би узимале угљевље и бацале га у земљани чанак са водом. У тај чанак се убацивала и „белега“. Угљени су намењивани женама за које се сумњало да су бациле чини и када се угљен припоји уз белегу веровало се да је чини бацила она жена којој је угљен био намењен (Станица Ђурђевић).

Сматрало се да је довољно да врачара са урокљивим очима само погледа теле и да оно буде готово. За једну жену у Чучугама се говорило да је врачара, а то је поткрепљивано чињеницом да код ње увек има највише млека. Једном приликом је та жена ушла у туђу шталу и почела да музе краву и изговара (већ поменути формулу): „Имам ноге сврачије, музем краве свачије“. А домаћин, који је случајно наишао и видео је шта ради, одговорио је: „Имам ноге тичије, нећеш мусти ничије“ и истукао је преламачом (штапом) преко леђа (Десанка Павловић). Као што је већ поменуто, постоје и врачаре које скидају чини. По једној варијанти — оне узму „белегу“ од болесне краве, тј. од краве се очупа мало длаке и понесе тој врачари која ставља угљен од ватре и ту белегу у чанак са водом. Затим се угљен „намењује“ трима женама у које се сумња. Који стане код кравље белеге — верује се да је жена којој је био намењен бацила чини. Након тога врачара намени ту воду (из чанка) — да се три пута даје крави да пије по мало. Осим тога, врачара да жени чија је крава уврачана неку припремљену белегу да је баци на раскрсницу (Десанка Павловић). Чини су се са крава скидале и тако што би се узела вода са воденичног кола и са девет бунара, и то пре сунца, па се крава доведе на раскршће и ту се полије том водом. Ако неко после нагази ту воду, може да понесе чини; рецимо — ако пиле нагази, оно понесе чини... (Милорад Станојевић). Или се (у циљу скидања чини) узме мало траве и земље са вратина (места где се окреће плуг, на крају њиве) и лист грабовине, па се „броји“: „Грабићу, по богу братићу, поврати мени мужу од мојих крава“ Онда се све то исецка и дв кравама да једу (Љубица Станојевић, 1928, Памбуковица, у. — Чучуге, дев. — Грујичић). Исто тако, постоји правило да се жени, за коју се зна да је бацила чини, када дође да тражи нешто из куће, не сме то дати (Десанка Павловић). Верује се да гатара која хоће да гата долази уочи Младе Петке и тражи било шта. Ако то добије, она после са тим нешто ради и угата (Љубица Станојевић). По једном казивању, чије су варијанте присутне и ван

Тамнаве, неки војник је једном причао друговима војницима како може да намузе млека — да једе цела чета. И тако је и урадио. Пребацио је лико (унутрашња кора од липе, која се користи за везивање) преко једне мотке и почео да музе — и млеко је ишло, пун лонац. И чуло се у околини како овце блеје и краве ричу. А неки други је знао да му узврати. Скинуо је своју бунду (то је био чобанин од оваца које су блејале) и почео да туче по њој, а овај што је музао, кренуо је да запева, јер је осећао ударце па је викао: „Јој, другови, помозите, нећу више то радити“ (Милорад Станојевић).

Мртвачке чини. Најопасније су „мртвачке чини“: гатаре одлазе код мртваца и узимају „белеге“, нпр. иглу и конац од покроба, и са тим врачају (Верољуб Драгићевић, 1937, Радуша). За људе је, по веровању, изузетно штетна и вода којом се купа мртац, и са мртвачком водом било је доста врачања. Ако се ова вода да неком да је попије, он ће ићи као мртац или ће живети без воље — ни жив ни мртав, или ће се, пак, тешко разболети и умрети. По једном казивању, кад се купа мртац, сачува се та вода и када неко други дође у контакт са том водом, онда се разболи. Ова вода може, рецимо, да се пролије у туђе двориште и онај ко је нагази — „покупиће“ чини (Маринко Илић). Такође, мртвачка вода се остављала да преноћи и после се њоме прскају младенци да не би добили децу (Милисав Петровић, 1937, Совљак). Постојала је и пракса да се ексер који се удара на крст одозго, „да ђаво не би дошао на крст, него да се набоду на ексер“, ишчупа из крста и забије у туђу кућу или шталу да би тај човек имао штете: рецимо, неће стока да даје пуно млека, неће да се „води“ (да се оплоди) крава, а када се такав ексер убаци у свињац — неће да се пате свиње и „мајкавају“ (цркавају) (Маринко Илић). Исто тако, за врачање су се користиле и кости на које се наилазило приликом копања раке за сахрану (Милисав Петровић). Кости од мртваца су се туцале и стављале у кафу. Особа која то попије постаће анемична и незаинтересована, добије немоћ, нема воље, „не интересује је ништа — ни младост, ни радост, ни живот; вуче се тако кроз живот, а нема ништа“ (Божана Петровић, 1938, Шарбане, у. — Совљак, дев. Ранковић). Затим, када се правио мртвачки сандук, узимало се иверје и „од тога се правило врачање“ чији је циљ да се „умртвљује“ човек, да та кућа нема потомство, нити ишта друго (Божана Петровић). Када се неком жели наудити, узима се парче хлеба (намењеног мртвацу), који се меси на дан сахране, ексер од крста или мртвачког сандука и иверица од сандука, па се то закопава жртви у двориште да би јој се сатрло потомство (Божана Петровић). По једном казивању, постојала је нека видовита жена која је на лицу места откривала где се налазе такви уврачани предмети. Она би само рекла „овде копајте“ — и то је стварно било ту. Ова жена је причала да јој, када дође до таквог места где је нешто закопано, само задрхте ноге и она одмах зна где да се копа (Божана Петровић).

Начин одбрајања. Верује се да се „одбрајањем“, тј. бајањем, могу лечити најразличитије болести. Такође је распрострањено и веровање да онај који прене-се другоме басму, неће више моћи успешно да одбраја, односно — да ће изгубити своју моћ. Један казивач, рецимо, није желео да усмено саопшти начин одбрајања, али је пристао да басму напише на папир (Павле Штулић, 1924, Бранковина, од 1948.г. живи у Докмиру). Начин одбрајања се сме пренети само млађим особама. По једном казивању, сва одбрајања против болести треба вршити каменом белутком, тј. „гата се левом руком уназад белутком“ (Бранко Бајић, 1928, Чучуге). Казивачи најчешће истичу (управо) да се одбраја левом руком, јер „лева рука крста нема“.

Разоштриквање чини (магије) и врачара. Осим већ наведених примера, предочићемо још неке варијанте. По једној — да би се видело да ли је неко нагазио на чини, узме се белег од одела и убаца у чинију са водом. Затим се у ову воду убаци жишке па се прати. Ако оне иду близу белуга, онда је — по општераспрострањеном веровању — особа нагазила на чини, а ако плутају даље од њега — онда није. Када се загне пушка преко колевке, онда жена која је набацила детету чини мора доћи да тражи нешто („шта год било“) из те куће. Тако је једна жена, вештица, дошла да тражи мачку из куће у којој је већ удавила двоје деце, а спремала се да удави и треће (Јелисавета Томић). Људи који су направили црну магију морају доћи да траже нешто од оних којима су „урадили“ (враџбину), јер ако не добију нешто, они ће се тешко разболети, с обзиром на то да се њима враћа та црна магија. Ако магијаш дође сам и узме, то се „не рачуна“, јер му није дато добровољно (Славица Ристивојевић, 1977, Ваљево, живи у Совљаку).

Примери народног лечења болести. У Тамнави су били заступљени разноврсни облици народног лечења магијског карактера, који су се примењивали у сузбијању великог броја болести и разних поремећаја. У овом раду издвајамо само неке од њих, посебно илустративне за наше истраживање.

Ујед змије. У области Тамнаве се, као што је већ речено, од многих болести лечило „одбрајањем“, односно — бајањем. Када уједе змија, такође се лечило одбрајањем. По једној варијанти — прво се треба прекрстити и поменути славу која се слави. Затим се узму три гранчице са врха биљке „автуше“ и онда се, тако да други не чују, прича: „Чујете ли људи, зло добро љуби / отуд иде официр, отуд официрка / сту официрка сока збока / да спадне отока пилету на главу / шенични слам простирач / глогов пањ поглавач / јез у воду гуја у гору / девет, осам, седам, шест, пет, четири, три, два, један, ни један“. То се понови три пута, одмах након уједа, и сутрадан ујутру и увече. Кад се заврши одбрајање, автушу треба ставити под камен; када се одбраја други пут, узме се друга автуша, а трећи пут — трећа, и свака се стави под камен (Павле Штулић). Од уједа змије се лечило и тако што се узимала автуша и трљала по месту уједа. Након тога се одбраја у лево ухо говечету. Треба три пута да се хукне („укне“) и да се три пута изговори „седамнаест речи“, односно бројева, а да се не узме ваздуха, тј. одбројава се од седамнаест до нуле уназад (Ранко Ранковић, 1909. Кршна Глава).

По једној варијанти — када отекне виме крави и претпостави се да ју је ујела змија, левом руком се кружи око оног места где је змија ујела и „броји“ на следећи начин: „Гуја гујица, грешна душица / не ујела, него пољубила / грешна грешно љуби / тражила ручак код зле жене и код зла човека / не нашла ручак код зле жене ни код зла човека / нашла ручак код добре жене и доброг човека / пружио се рок уз поље / сунце ватру вади / сунце ватру вади / сунце ватру вади“ (Славка Атанасовски). Верује се да ако уједена крава рикне након одбрајања, то значи да је зло „послато“, тј. да је неко врачањем послао змију да комшији уједе краву. А ако крава ћути након одбрајања, онда то значи да се власник краве огрешио о неки празник (радио на празник или мрсио током поста), односно, у питању је „огрева“ (Павле Штулић).

Верољубу Драгићевићу из Радусе је као детету тајну одбрајања против уједа змија пренела „једна баба“. За себе каже да је хиљаду пута успешно одбрајао. Није желео да саопшти текст одбрајања како не би изгубио моћ лечења, али је рекао да се одбраја левом руком, и то од 10 до 0 (Верољуб Драгићевић). Верује се да постоји девет врста („сорта“) одбрајања од уједа змије, тј. „како која змија, тако се одбраја“ (Верољуб Драгићевић). По једном казивању, постојао је неки човек који

„само ћукне и долазе му змије са свију страна и пењу му се по рукама и свуда“. Брат га је питао да му каже тајну тог немуштог језика, али он није хтео говорити да је „то нешто страшно“. Тај човек је био „професионалац“ — знао је све о змијама, одбрајао је против уједа змија и могао је да их позове и врати кад год је хтео (Верољуб Драгићевић). Приликом одбрајања од уједа змије текст треба изговорити потпуно тачно од речи до речи, „јер ако погрешити, могу јади да буду“ („не смеш ни једну реч да погрешити“) (Верољуб Драгићевић). Одбраја се левом руком око уједеног места, јер „лева рука крста нема“, тј. „да се не би закрштавало“ (Верољуб Драгићевић). Када се одбраја од змија, то се ради док дан опада; и свако одбрајање против болести треба да се ради кад дан опада, да би и болест „спала“ (нестала) (Верољуб Драгићевић).

Интересантно је и веровање да „змије славе Марковдан“ и да се на тај дан окупљају. Тада не сме ништа да се ради (Драгољуб Драгићевић, 1925, Радуша). Змија чуваркућа, коју је забрањено убити, тера се тако што се запале крпе и каже: „Иди Маро, иди, иди — иди одакле си дошла, иди у шуму“ (Верка Драгићевић, 1934, Радуша, дев. Урошевић).

Такође, од уједа змије се лечило и тако што се рана окретала ка сунцу, након чега бајач домалим прстом леве руке окружи око ране супротно од кретања казальке на сату. При томе, док кружи, он говори: „шта је мени за том злом женом, већ ми је за тим човеком стало“. Па пљуне на тај прст и обрише га о земљу. Ово се ради три пута узастопно (Миломир Лазић, 1931, Шарбане; МИЧ). Поступало се и на следећи начин: одмах по уједу нога се подвезивала изнад и испод ране да се отров не би ширио даље. Затим се рана било којим оштрим предметом (који се умакао у ракију пре сечења) исече у облику крста (обе тачке где су се зуби зарили унакрст се исеку). Гледало се да нож буде оштар како би напоље истекао преостали отров — путем крви, а и сама крв која је затрована. Истовремено, ко има здрава уста и зубе, исисава крв из пресечене ране (и испљувава је, наравно) да би што мање отрова остало у телу. Затим се рана испере соком или чајем од хајдучице или комовом ракијом, соком од жалфије, кантариона, камилице...потом се ставља облог од кантариона или хајдучице, а онда је болесник пио хладно млеко (МИЧ).¹⁵ Такође се месило хлеб и на њему су се исписивали записи уз одбрајање. Тај хлеб се испече и болесник га поједе (Војислав Живковић, 1929, Докмир; МИЧ). Нога се стављала у котлоу где је била земља помешана са водом и угрејана (МИЧ). Осим тога, пуштало се и пиле да кљује рану, или се стављао чмар пилета на рану да извуче отров (Миломир Лазић).

Ујед њаса. Од уједа пса (за кога се није знало да ли је бесан) лечило се бајањем. Рецимо — умесио би се хлеб на коме би се правили „расписи“ од 9 слова, и после бајања се тај „распис“ јео (Бошковић Стана, 1921, Врховине; МИЧ). По једном казивању — „врачаре су давале неке колачиће и то се јело четири дана“ (То-

¹⁵ Као што је већ речено у уводном делу, овај рад се бави, пре свега, поступцима и веровањима магичког карактера, који улазе у комплекс народног лечења. Наравно, ови поступци и веровања магичког типа нису били једини који су се користили у циљу излечења; напротив – паралелно с њима егзистирали су и бројни поступци базирани на идејним основама које немају непосредни магички карактер, тј. које нису засноване на магичком мишљењу. Неке од ових радњи су биле базиране на (у ужем смислу те речи) рационалном размишљању и искуству, а неке не, али без обзира на разлике у ефикасности и медицинској оправданости, сви ови чинови се ипак могу посматрати као посебан и јединствен огранак народног лечења, одвојен од магичке народне медицине. У овом раду успутно наводимо само неке од таквих поступака, како би се илустровала и друга димензија народне медицине становништва Тамнаве (видети, осим примера везаних за ујед змије, и примере не-магичког лечења брадавица, жутице...).

мислав Панић, 1931, Врело; МИЧ). Узимало се и зрно белог пасуља (или пасуља у боји, али какве је боје била „глава цукеле“), које се располути и привије (на место уједа) (Косана Урошевић, 1920, Бањани; МИЧ). Најчешће су се на рану стављале грашке пасуља оне боје које је и пас; ако је ујео црни пас – ставља се црна грашка, ако је бели – бела итд. (Роса Ђурђевић, 1921, Кршна Глава, дев. — Поповић). Каткад се рана (тј. уједено место) одсецала да се човек спаси. Узимала се, такође, и длака пса који је ујео и стављала се на жар, те се њоме кадила рана и одбрајало се (Павле Штулић).

Болести очију. Код болести очију, по општераспрострањеном веровању, очи би се испирале чајем од камилице или водом у којој је на Видовдан била потопљена трава видовчица. Користио се и вишњин лист са доње стране намазан медом или умочен у шећерну водицу, који се доњом страном стави на капке и тако се преноћи (Ленка Радмиловић, 1925, Лисо Поље, живи у Бргулама; МИЧ). На Видовдан се умивало водом, у коју је стављана трава видовка, тако што би се три пута плъснуло водом по очима и изговорило: „Вид у очи, бољка у гору и воду“ (Вукосава Љубичић, 1915, Врело; МИЧ).

Чмичак. Чмичак се, између осталог, лечио тако што се закристи чешљем изнад чмичка и три пута се изговори: „Лева рука крста нема, овде бољци места нема“ (Негосава Гајић, 1961, Докмир, дев. — Крсмановић). Скидао се и тако што би се кашиком закристио чмичак, након чега се стављала црвена крпа на око (Роса Ђурђевић). Врачаре су лечиле од чмичка уз помоћ ножа, белутка, маказа, чешља и маховине са дрвећа (Јелисавета Томић). Верује се и да се чмичак добија када на некога намигне трудна жена. Да би се онај ко има чмичак ослободио, треба и он да намигне на неког другог (Споменка Ђурић). У циљу ослобађања од чмичка — сматра се — треба га обрисати новчићем, након чега се он баци на раскрсницу. Ко нађе ову пару и узме је, на њега ће прећи чмичак (Миленија Срећковић). Веровало се и да се чмичак добија када се наиђе на мокраћу труднице (Павле Штулић). У неким казивањима наглашава се да се чмичак добија када се нагази на трудничину мокраћу (управо) на раскршћу (Милорад Чанић). Сматра се и да не ваља намигнути трудној жени, јер ће чмичак израсти на оку онога ко је намигнуо (Десанка Павловић), а постојало је веровање и да се чмичак добија када паук, ноћу, пређе преко ока (Милисав Петровић), или када некоме трудна жена пређе пут (Томислав Панић). Чмичак се лечио и тако што би се чешља, нож и камен белутак закристили, а црвени кончић се завезао за прст (Бранко Бајић). У циљу излечења људи би се, рецимо, три пута прекристили ноктом, руком или ножем, или пак мртвачким чешљем или брњицом од опанка, која би се после бацила на раскрсницу (МИЧ). Чмичак се лечио и облозима. Стављао се облог од сувих шљива или шећерне облоге (Верка Ашковић, 1924, Трлић, у. — Бањани; МИЧ). Такође, очи су се испирале чајем од камилице (Бисерка Милошевић, 1919, Врело; МИЧ). Против чмичка се бајало и на следећи начин: чешљем се зачешља и прекристи, па се на „грашки“ (тј. зрну) пасуља одброји и грашка се баци у воду. Каже се: „кад ова грашка никла, онда на мени скочио чмичак“ (Вукосава Љубичић). Затим, кроз рупу у перди (дасци од оградe) гледа се у сунце и чешљем се преко рупе прекристи, након чега болесник оде, а да се не окреће (Бранислава Живановић, 1911, Врховине; МИЧ). Између осталог, чмичак се лечио и жутом кожицом са бупца (желудац) петла: петао се закоље, извади се желудац и опере, па се са њега скине опна (Живодарка Петковић).

Брадавице. У Тамнави је општераспрострањено веровање да брадавице настају када се дође у додир са мокраћом жабе (нпр. — када се нагази ова мокраћа или се жаба помокри на руку). Од брадавица се лечило на разне начине. Рецимо,

узме се један каменчић од куће, па се њиме протрља по брадавици кад изађе млад месец и каже се: „Здрав здрављаче, нов новљаче, поздравља стари месец новог месеца, да понесе маказице и одсече брадавице“ (Богољуб Митровић, 1926, Докмир). Такође, одбрајање се вршило (када се млад месец рађао) и тако што су се прстима леве руке имитирале маказе над брадавицом, приликом чега се причало или певало: „Нов новљаче, здрав здрављаче / поздравља те стари месец по новом месецу / да донесеш твоје маказице / да одсечеш моје брадавице“ (Костић Десанка, 1915, Трлић; МИЧ). Против брадавица се бајало и када је месец „у опадању“; тада особа која баје гледа на месец, изговара басму и трља по брадавици (Озрен Томић). По једном казивању, када је млад месец, изађе се и каже се: „Здрав здрављаче, нов новљаче, нама здравље, а теби весеље“ и док се то изговара, брадавице се трљају руком (Роса Ђурђевић). Одбрајало се и на следећи начин: „Нов новљаче, здрав здрављаче, дај ми твоје маказице, да одсечем (име оног ко их има) брадавице“, након чега се имитира одсецање брадавица маказама и то се три пута понови. Ово одбрајање врши се кад је млад месец; особа која баје се прекрсти, гледа у месец и одбраја три пута (Споменка Ђурић). Исто тако, брадавице су се скидале и тако што се одбрајало три пута у три вечери, када се звао месец и тражиле његове маказице да се исеку брадавице (Божана Петровић). По једној верзији — брадавице су се лечиле тако што се изговарало: „Новљак на небу, а брадавице на земљу“. Када се то каже, плусне се три пута хладном водом по брадавици и верује се да ће како вода падне и те брадавице отпасти (Миленија Срећковић). Такође, намажу се дечијом мокраћом и три пута се каже кад је млад месец: „Брадавице на земљу, месец по небу“ (Стана Гавриловић, 1917, Чучуге; МИЧ). По једном казивању: „Око брадавице се обавије бели конач и онда се нешто броји“ (Богосав Срећковић, 1926, Радуш). Брадавице су се лечиле и тако што се узме конач и на њему се завеже онолико чворова колико има брадавица; док се чворовима обележавају све брадавице, изговара се: „и ову вежем... и ову вежем“. После се тај конач баца (рецимо — завуче се у блато) и одлази се без освртања (Милорад Чанић). Када жена остане трудна, а муж јој је умро и дете се родило као посмрче, то посмрче треба три пута да „обзине“ брадавицу (зине према њој) (Ранђија Луковић, 1929, Глеђица — општина Ивањица, живи у Совљаку дев. — Ђурчић).

Бајање је, као што је већ речено, било чест начин лечења од брадавица, али — осим тога — оне су се мазале и белим луком, млечиком, а неко их је чак и кидао. Стављала се и кравља балега која се нађе на путу (и која није сува) (Гроздана Исидоровић, 1923, Калиновац; МИЧ). Оболело место се мазало и водом у којој је држана биљка чуваркућа (Бисерка Милошевић). Бајало се и на следећи начин: када је млад месец, узме се црвени (свилени — по могућству) кончић и изнад сваке брадавице се завеже чвор (неко зажмури кад веже). Кад месец почне да опада, конач се закопа под „стреву“ (стреху), на место где капље вода са црепа и каже се: „Како овај конач иструлио, тако све брадавице са мојих руку нестале“ (Бисерка Милошевић). Брадавице су се — треба споменути — мазале и кредом или содом бикарбоном (натапа се три дана на брадавицу) (Томислав Панић). Лечиле су се и млеком од свеже смокве (Миломир Лазић). Такође, прскале су се и водом из шупљег дрвета (рецимо — старе букве), или би се, пак, рука провлачила кроз росу (Милена Ковачевић, 1923, Јабучје; МИЧ). На брадавицу је у циљу излечења привијан и лимунов сок (Марица Јовић, 1928, Оглађеновац, дев. — Добрић; МИЧ). Или се, рецимо, сама брадавица стегне концем (не пуно), па се сваког следећег дана тај повез притеже, док она сама не отпадне (Марко Радојчић, 1930, Бргуле; МИЧ). Узме се и јабука и расцепи на две половине, па се њима намажу брадавице. Полутке се он-

да споје, завежу концем и закопају. Кад иструле, верује се да брадавица више неће бити (Роксанда Даничић, 1925, Руклада; МИЧ). Верује се и да против брадавица може да се одбраја само ако особа није верена (Радмила Васиљевић, 1922, Стубленица; МИЧ).

Лишаји. Лишаји су се лечили и тако што се давало детету да их олиже (МИЧ). Такође, ујутру пре јела лишаји би се мазали и пљувачком (МИЧ). По једном казивању — „узимају се ђурђевдански крстићи и секира, дрво говори, и на секири се појављују капи којима се мажу лишаји“ (Роксанда Даничић). Док се лишај мазао церовим пепелом, изговарало се три пута: „Лишај њива, пуор (пепео) семе, семе њиву поорало“ (Милинка Крсмановић, 1914, Докмир; МИЧ). Исто тако, сукненом крпом се трљало по лишајима, након чега се та крпа бацала на кров (Павле Штулић). По другој варијанти, сукнену крпу (парче сукна) треба пребацити *преко* куће (Миленија Срећковић). Верује се и да ће лишај спасти ако га полиже мирно говече (Драгољуб Драгићевић).

Свраб и сугреб. Сматрало се да се од „свраба“ (тј. алергија) може заштитити тако што се не стаје где куче гребе, као и да се не стаје на солило туђе стоке (Озрен Томић). Када неко има „сугреб“ (црвенило на кожи, са сврабом) или неки осип по кожи, он се протрља или хлебом или зобницом (торбом за зоб), па се то баца на кров и каже се: „Нека носи зобница моју бољетицу“ (Споменка Ђурић). По једној варијанти — узела би се крпа или обојак и истрљало оболело место, након чега се крпа баца на кућу. Ако сугреб за неко време не нестане, овај поступак се понови (Драгољуб Драгићевић). Сугреб се добија када се нагази на место где је куче гребало земљу; када се наиђе на такво место, треба га заобићи, три пута пљуцкајући у страну, да се не би добио сугреб (Маринко Илић).

Чир на кожи. Кад неко има чир на кожи, протрља нечим то оболело место и баца на раскршће, па ко налети на тај предмет добије чир (Споменка Ђурић). Када дете има „поткожни чир“ (масно ткиво), онда мајка треба да три пута „обзине“ то место, и то три јутра за редом, да би чир нестао (Маринко Илић). Кад дете има чиреве (на кожи), провлачили су га кроз „курјачки зев“ у циљу излечења. У ствари, када се убије вук, део главе око вучијих уста би се обрезао и од тога је прављена „једна врста венца“ — тзв. „курјачки зев“ (Маринко Илић).

Курје око. Када неко има курје око на табану или прсту ноге, треба да дође код човека у чију кућу никад није улазио и, пре него што пређе преко прага, да се изује и три пута ногом протрља по прагу. Верује се да ће курје око након извесног времена само нестати (Павле Штулић).

Жлезде. Ако искоче жлезде иза уха, испод пазуха или на препонама, бајало се тако што се левом руком кружило око места где је изашла жлезда и онда се одбрајало: „Устук мука, лева рука / лева рука крста нема, овде муци места нема / без оца се задијала, без мајке се родила / без имена погинула / у Миличице деветоро дечице / од деветоро осморо / од осморо седморо /... / од двоје једно / од једно ни једно“. То се три пута изговори у року од сат времена. Одбрајати треба „на силаску дана“, односно — сунца, после дванаест сати, јер се верује да као што силази дан („слази дан“), тако исто силази („слази“) и болест. (Славка Атанасовски). Када искоче жлезде на препонама, одбрајало се и тако што се левом руком кружило и изговарало: „Лева рука крста нема, овој бољци места нема. Стук се — ј.... те у д....“ У ствари, почне се са кружењем око месечевог облика и на крају се кружи око жлезде уз изговарање наведене басме. Иначе, у бајањима се обично кружило прстом на леву страну (сва бајања „иду на леву страну“), по веровању, на „ђаволску страну“, јер се „зло тера од себе“ (Милисав, Петровић). У случају поја-

ве жлезде испод пазуха, одбрајало се на маховини која расте на дрвету (Зорка Васиљевић, 1930, Стубленица; МИЧ).

Ране. За све ране је, по веровању, добра трава „звечан“ (тј. кантарион), која се стави у уље и стоји 40 дана на сунцу (Маринко Илић).

Богинје. Особе које имају богинје покривале су се нечим црвеним да би богинје што пре „изашле“ (Верка Ракић, Докмир; МИЧ).

Жутица. Жутица се лечила златом — стави се дукат у воду и то се пије (Живана Ивковић, 1913, Бањани; МИЧ). Такође, лечила се и посебним начином исхране (одсуство зачина, масних и тешких јела). Највише се јео млади сир („груда“) и пила сурутка. Јео се и бели лук. Исто тако, пио се чај посебно справљен за ову болест (МИЧ). Од воска се правила шољица у коју се сипала вода; то преноћи, па болесник сутрадан пије ту воду (Верка Ашковић). Понегде се и одбрајало. Пила се и вода која се (у флаши) провлачила испод дудових жила (Бранислава Живановић). Бајало се тако што су се три последња црвена конца са ћилима везивала на шипуру (шипак), а три жута детету око струка пре изласка сунца. То се радило три пута. Затим, три пута (исто пре сунца) се црвени конац веже око врата, а жути на шипуру (Драгољуб Станојевић, 1931, Крагујевац; МИЧ). Користила се и жута трава (тј. цвет) из које — када се пресече — излази жута течност, и та се течност кувала и пила (Десанка Јовановић, 1924, Оглађеновац, дев. — Спасенић; МИЧ).

Црвени ветар. Верује се да постоји девет врста одбрајања против црвеног ветра (Верољуб Драгићевић). У циљу излечења се узму мекиње, паучина, метла (којом се „чисти авлија“) и жар, и ставе се иза врата. Онда се на жар поставе мекиње и паучина и оболело место се наднесе на жар па се пари, а за то време се говори: „Кадим преко метле, да се с моје главе сметне; кадим преко ступе, да се с моје главе стукне“ (Живка Јуришић, 1923, Калиновац; МИЧ). Осим тога лечило се и тако што су се узимали: црвени кукуруз, црвени штир (врста траве), гујин свлак, девет црвених конаца од вуне, паучина и мало соли и шећера. То се стављало на жар и напаравало се болесно место уз одбрајање (Бранислава Живановић). Или се, пак, узму: црвени кукуруз, маховина са грма, паучина са ћошкова и тамјан, па се тиме кади (Душанка Бајић, 1928, Чучуге; МИЧ). Такође, узима се и сам црвени штир, ставља се на жар и лице се напараво уз обавезно „бројање“ (Живка Јуришић).

Падавица. Падавица се, између осталог, лечила тако што се скидало одело са детета, када се напад болести први пут деси, и пребацивало се преко куће. Где падне одело — закопа се (Озрен Томић). Осим тога, падавица се лечила и тако што онај који први пут види манифестацију те болести пљуне детету у уста (Озрен Томић). У лечењу се користио, по једном казивању, и петао без белеге, као и мачка (Озрен Томић). Када дете има падавицу, верује се да не треба да једе „оно што се враћа са њиве“ (тј. остатке од ручка) и оно што пушта вреже (Озрен Томић). Против падавице су врачаре бајале у поноћ на незаном гробу (Живан Митровић, 1924, Докмир). По једном казивању — узме се одећа болесника и пребаци се преко куће. Где падне одећа, ту се закопа и стави се камен на то место које се од тада више не дира — нити се помиче, нити се ту оре. На том месту се посади и један калем (Ружица Драгићевић, 1944, Радуш, дев. — Панић). У циљу излечења од падавице такође се и свилени конац уграђивао у врата цркве. Особа која има падавицу пролазила је кроз та врата (Ђурђевић Роса). По једној варијанти, чим напад почне, узимају се маказе и њима се сече одело болесника које је на њему. Онда се одело пребаци преко куће и закопа да иструли (Марија Ђурђевић, 1922, Врело; МИЧ). Падавица се лечила и тако што су се читале молитве на шећеру и тај се шећер јео на три Младе Петке (Наталија Теофиловић, 1925, Врело; МИЧ).

Асџма. Бронхијална астма (тзв. „сипња“) лечила се тако што се црна кокошка расецала по средини и стављала детету на груди. Од тога се правила облога која је остављана да стоји током ноћи (Милисав Петровић).

Грозница. Кад неко има грозницу, у највећој температури му се доводила удовица која проспе кофу хладне воде на болесника и каже: „Бежи грозница, јури те удовица“ (Трифун Арсенић, 1921, Врело; МИЧ)

Намештање органа. Када дете заболело крајници, онда га одведу код жена које су „намештале врат“. По једном казивању — „жена која намешта врат узме прст, стави га у уста детета и изгњави крајнике; она, у ствари, очисти гнојаве крајнике, изађе мало крви и то се звало 'намешта баба врат', а, у ствари, је то била једна врста операције“ (Милисав Петровић). Неки људи су лечили од крајника и од болести синуса тако што би болеснику ишчупали „бичић косе“, након чега би, сматрало се, дошло до оздрављења (Милисав Петровић). Болесни синуси су се лечили и тако што су се узимали бели бубрези од вепра, расецали и стављали са леве и десне стране врата. Када се преноћи са тим, сутрадан све сметње нестају (Милисав Петровић). Било је и жена које су „намештале“ гениталне органе и давале разне чајеве. Оне су могле да „одвежу“ жену, тј. да излече њену неплодност (Милисав Петровић). Према многим казивањима, раније је било људи (а има их и данас) који су умели да „наместе желудац“. Наиме, „кад спадне желудац и када се подигне горе, обично од скакања или од терета“, онда су одређени људи то лечили трљањем или масирањем (Милисав Петровић). Желудац се намештао тако што се прво притисне на пупак и, ако он није на правом месту, онда се тражи на другоме месту. Где се „пронађе“, масира се и доводи на старо место. Када се то све измасира, „и леђа и све“, онда се узме тегла, пет шест зрна шибице и парче хлеба; шибице се забадају у хлеб да стоје усправно и онда се то стави на пупак и запали, након чега се теглом поклопи и уврне на десну страну и тако уврнуто држи двадесетак минута (Славка Атанасовски). Желудац се намештао и тако што би се узела крпа и завила у колут и на њу се стављала кора хлеба. Затим се ножем прекрсти и пупак се прекрије лончетом, па се онда „извуче из стомака“ (Миленија Срећковић).

Треба споменути и да — по веровању становништва Тамнаве — стомак може да боли дете због погрешног понашања његове мајке у време док је била трудна. По причи једне жене (из Чучуга), њеног сина је болео стомак. Једном су позвали неку бабу да га излечи и она јој је поставила питање да ли понекад бије мачку ногом. Жена је рекла да то стално ради, на шта је баба одговорила како су се детету усадиле мачије длаке у пупак док је била трудна. Онда је баба спремила сито и пепео, просејала тај пепео и сабила га у ћошак — у корито са водом. Баба је нешто бајала и дететов пупак опрала чистом водом. После је мокар пепео ставила детету под јастук — и касније су у њему нађене све саме длаке (Станица Ђурђевић).

Далак. „Далак“, односно, „кад заболи слезина“, лечио се тако што се одбрајало на следећи начин: „Нов новљаче, здрав здрављаче, ти не једеш риба и жаба, него да једеш далак“. То се изговара када почиње нов месец (Озрен Томић).

Камен у бубрегу. Камен у бубрегу се лечио тако што се, приликом клања живине, из кокошијег бупца вадила љуска — која се опере и осуши. Ова љуска се истуца и узима три пута дневно. Наиме, веровало се да када кокошка прогута каменчиће, она то свари и самелје — и због тога се користила љуска из бупца кокошке (Богољуб Митровић).

Шећерна болест. Шећерна болест се лечила тако што се узимало двадесет једно зрно кафе и остављало да преноћи, а сутрадан се то пило пре доручка (Споменка Ђурић).

Главобоља. Главобоља се лечила тако што се говорило кад је младина, тј. „први месец“: „Нов новљаче, здрав здрављаче, кад тебе гуја ујела, онда мене глава заболела“ (Јелисавета Томић).

Зубобоља. Због зубобоље се ишло и код врачара које су одбрајале „да црви из зуба изађу“. Стављао се босиљак повезан црвеним концем у цев и болеснику се дувало кроз цев у зуб, након чега „црви испадају из зуба“ (Марија Ђурђевић).

Саливање страве. Ако се дете или човек због нечега престраве, онда се вршило тзв. „саливање страве“. Због овога се није морало ићи обавезно код врачаре, већ је саливање страве могао да врши свако ко је знао поступак. По једном казивању — за саливање страве се узимало тане које је прошло кроз цев, али које није смело пасти на земљу (и у том се циљу пуцало у дрво). Такво тане се носило врачари да га истопи. Затим се то истопљено олово бацало у ватру, па су се узимале три жишке и једна по једна убацивале у чанак са водом, који се држи изнад дететове главе — за то време прекривене црвеним ћилимом. Онда је у ту воду убациван белег детета (рецимо — кончић са одела) и ако он потоне, сматрало се да детету није добро, а ако остане на површини, веровало се да су све чини спале са детета (Радмила Глишић, 1936, Чучуге). Саливање страве се вршило и тако што би се, најпре, узело тане које је испаљено, али није погодило никога. Онда се олово стави у кашику, а кашика на жар, па се олово истопи. Мајка би у крилу држала дете које је по глави покривано очевом белом венчаном кошуљом. Изнад главе детета држана је чинија са водом у коју је сипано растопљено олово. Олово се сипа из три пута и при том се у води створи фигура од које се дете уплаши, или почетно слово имена особе која је бацила чини. Када се с тим заврши, олово се баца на раскршће (Роксанда Даничић). Једна варијанта предвиђа да се, ако дете вришти и плаче, узме испаљени метак и чанчић са водом, простре се нешто бело (најчешће од венчанице или вела) по детету и тиме му се прекрије глава. Метак се стави у кашику и истопи се на рингли. То се сипа у чанчић који се држи изнад главе детета. Исто се тако ради и над дететовим стомаком и ногама, након чега се одбраја на следећи начин: „Бежи страва, јури те мајчина и очева справа“ (Споменка Ђурић). По једном казивању — кад дете вришти у сну, врши се саливање страве тако што се узме испаљени метак и потопа у воду, а после се дете три пута купа у тој води (Маринко Илић). Кад дете пуно плаче и уз то и повраћа, верује се да је уречено од стране неке особе са урокљивим очима. Онда се у воду стављају три угљена уз помоћ којих се гата. Ако потону доле, мисли се да је дете уречено, а ако не потону — онда није. Касније мајка узме ту воду, седне на праг и сипа воду крај прага на земљу говорећи: „Урок седи на прагу, урочица под прагом, у урока три ока. Једно око — ватрено, друго око — водено, треће око — урокно“. То изговори три пута и сипа ту воду доле (по тумачењу казивача — да би „угасила ватрено око“) (Маринко Илић). По једној варијанти, наложи се ватра и у кашику стави „летеће тане“ или обично олово. То се растопи, па се узме чинија с водом. Онда се и угљен изручи у воду и убаци се белег од детета које се уплашило (мало од косе или нешто од његове одеће), након чега се гледа каква ће се фигура створити у води и какав се облик створи — мисли се да се од тога дете уплашило. После врачара да детету да попије од те воде и да се умива неколико дана. Верује се да ће након овога дете имати миран сан (Божана Петровић). Саливање страве се спроводи и тако што се гледа у чанак воде са растопљеним оловом, изнад дететове главе која је прекривена црвеном тканином и изнад пупка и ногу, па се на основу облика олова погађа од чега се дете уплашило: да ли је то човечија глава, нека животиња или звер и сл. Онда се говори да та „мука детиња“, од чега се дете уплашило, пређе на животињу (мачку,

пса, звер — лисицу, вука...) тј. да оде од детета. Дете се после умива том водом из чанка, а олово се баца на раскршће и за њим се не окреће (Драгољуб Триндић, 1964, Чучуге). Треба споменути и да се, ако дете не може да спава, стављала трава „копитњак“ под главу детета (Озрен Томић). Такође, саливање страве се врши(ло) и тако што се прво напољу, на ћошку куће са западне стране, стане десном ногом на мало измета (на балегу), а дете се ухвати левом руком за ручицу, па се изговори следећи текст: „Сунце за гору, и вриска детета за гору“ (понови се три пута). Након тога се уђе у кућу где дете треба да буде у лежећем положају, а онај ко изговара текст мора да леву ногу наслони на дететове груди и да каже: „Леже наступ да спава, црн трн посто глог, овим се покрије, камен под главу, кад наступа седам мукa, од седам — шест, од шест — пет... од два — један, од један — ниједан“. И то се понови три пута. (Слађана Теодосић, 1969, Трлић, записао Б. Павловић — МИЧ).

Појединци најпиродних моћи. У Тамнави је, такође, распрострањено веровање у моћи појединаца којима се приписују натприродне способности и који су консултовани током сваке животне недоумице — неке недаће, градње куће, бунара, штале итд., а највише због болести — када се од њих очекивало излечење. Готово да нема човека у Тамнави који није чуо за Перу Свеца из Докмира, а велика већина је бар једном отишла код њега, и то из најразличитијих разлога. По једном сведочењу — Пера Светац је био неписмен, али је стално држао неку књигу и гледао у њу, након чега је говорио људима шта треба да раде и саопштавао им неке детаље из њиховог живота за које су веровали да су скривени (Миодраг Јовић, 1922, Лопатањ, живи у Чучугама). Он би час погледао у књигу, час у човека и „отповедао“ (Миодраг Јовић). Након што узме књигу, она сама почне да се листа и када стане, он онда почне да прича (Миодраг Јовић). За Перу Свеца се сматрало да је видовит човек и њему је народ веровао и редовно га посећивао. Рецимо — ако треба да се копа бунар, или да се направи кућа или штала, људи су одлазили код њега, а он им је говорио које је најбоље место. Веровало се да његове молитве лече људе и забележено је много прича о томе како је успевао да излечи врло тешке болести. Уосталом, и сам Пера Светац је, по казивањима, своју моћ добио након изузетно тешке и дуготрајне болести. Наиме, отац Перин — Тома, рекао је сину да га сахрани под грмић (дрво) на сред плаца. Међутим, Пера (касније прозван Светац) је мислио да ће се грм осушити и да ће ту споменик сметати, па је решио да оца сахрани на гробљу. И када је посмртна поворка кренула и дошла до реке, во дешњак је ужасно урликнуо и Пера је одмах знао да неће бити добро... Са гробља је враћен потпуно неспособан, јер се згрчио. Тако скупљен био је читаве три године; толико је био болестан да је ишао на лактовима, коленима и бради. Мајка га је кашичицом хранила три године. Он је у то време био и онемео. Међутим, онда му се једног дана у сну јави арханђел Гаврило и каже му да зове попа да чита опроштајну молитву, да поново купи споменик оцу и „удари“ га под грм (где му је раније речено) и онда ће „устати из те кверге“. Када је поп дошао код Пера и то чуо, рекао је: „Пре ће устати сви мртви из гроба него Пера из ове кверге“. Народ је дошао на постављање споменика и хтели су да Перу однесу до тог места где треба да буде споменик, али он није дао. Ишао је „поколенице“, на лактовима и коленима, све до одредишног места. А када је поп прочитао молитву, прво му је десна рука почела да пуца и да се опружа, па онда лева нога; а након тога — десна нога и лева рука. На крају је устао, а глава му је још била укрупњена („закоцаћена“), да би на крају и то нестало. Његова мајка је пала у несвест, а поп је склопио своју књигу, отишао кући и само говорио: „Опрости, Боже, шта ја уради данас“, тј. молио је Бога да му опрости што није веровао. Тог дана је небо било „као асталчић отворено“, а „анђели само трепере“.

И прво што је Пера рекао када се повратио, било је: „Молите се Богу, народе“. Кад је Пера ушао у своју кућу – свећа се упалила сама. После му је и син рођен на дан св. арханђела Гаврила, а на исти дан је и умро (Озрен Томић). Пера Светац је оздравио на дан св. Пантелеја и од тада су „богомолци“ заједно са њим славили тај дан. Од тренутка када је оздравио, Пера је почео да проповеда народу и добио је надимак Светац (Десанка Новаковић, 1929, Чучуге, дев. – Васиљевић).

За Перу Свеца готово сви казивачи истичу да је отклањао болести и да је много помагао народу. А када је Пера Светац умро, пронео се глас да ће устати из мртвих и народ је долазио са свих страна (Озрен Томић).

Постоји заиста велики број прича како је Пера Светац помагао људима. По једном казивању — у некој кући је на тавану стално нешто лупало ноћу. Жена је саветовала мужа (домаћина) да оде код Пере Свеца који му је рекао „да скине плех од укопа са куће“. Човек га је послушао и од тада је лупање престало (Озрен Томић). Један казивач сведочи да га је Пера Светац „три пута спасио“. Једном му се одузела рука, након што се обривао у недељу на Оце. Када је отишао деда Пери, овај му је дао свећу у руке и молио се за њега. Након тога, кући је дошао потпуно здрав. Други пут је осетио „бољку која је хтела да га удави“ и која му се од крста ширила по целом телу. Његова мајка је отишла до деда Пере који је дошао у кућу и почео да чита (изговара) молитву. Када је био око пола молитве, болесник је почео да осећа „неописиво пријатне млазеве“, након чега је потпуно оздравио и сутрадан свирао на свадби (Озрен Томић). Пера Светац је знао ко је шта код куће радио. Једној жени је рекао да је обневидела зато што је спремала радницима мрсно јело, а била је Видовска Петка. Он је тој жени саветовао да се умива неком травом под калемом и да ће то проћи (Десанка Новаковић).

И данас у Тамнави има доста људи (углавном су то жене) којима народ одлази када је у невољи и за које се верује да ће помоћи гатањем или на разне друге начине. Једна од најпознатијих је млада Славица Ристивојевић (1977, Ваљево, живи у Совљаку) која тврди да лечи од свих болести сем од оних најтежих и оних које су у поодмаклој фази. Осим тога, она, по сопственим речима, предвиђа будућност и скида црну магију. Славица је, како тврди, рођена пре времена, а требало је да има и сестру близнакињу која није рођена — „али је сва сестрина енергија прешла на њу“. У детињству је била изразито болешљива, а пре него што јој се појавила моћ, толико је била болесна да је једва остала у животу. Тврди да је имала страшне главобоље, дрхтавицу, да је плакала из чиста мира и да јој се црвени тругао појавио између очију. Док је била болесна, сећа се да ју је у сну неко питао да ли ће да помаже људима или ће да умре. Од тог догађаја добила је — по њеним речима — велику моћ која се увећава сваке друге године. Пре него што јој се повећа моћ, стално има главобоље и пада у кревет, али су ти симптоми сваке године све мање изражени. Славица каже да је 1993. г. била четврта по моћи у свету, а када напуни 27 година — биће најмоћнија. Она тврди да лечи на разне начине: црну магију скида преко слике, као и уз помоћ амајлија. Ради обично ноћу — од 11 увече до ујутру, „јер је тада најмирније“. Славица каже да помаже свима, осим онима који и сами праве „црну магију“, јер у тој ситуацији се „заблокира“ и не може ништа да види.

Уместо закључка. Као што се види из претходних примера, који су само један део сакупљене грађе, поступци спровођени у циљу лечења, као и веровања која су их пратила, били су разноврсни и распрострањени у области Тамнаве. Овом приликом нагласак је стављен на поступке и веровања са магичком основом, који су изузетно бројни, што је и разумљиво с обзиром на то да „магија натапа цело-

купну човекову религијску праксу у традиционалном српском друштву и култури“.¹⁶ Основу већине предочених поступака и веровања представља магијско мишљење засновано на идеји да се на стварност може утицати једнострано, ритуално кодификованим деловањем на примарну супстанцу, односно — енергију, која се налази у основи целокупне појавности. Они текстови басми, који су засновани на комуникацији са оностраним натприродним бићима¹⁷, у ствари се само наслањају на наведену базичну структуру магијског мишљења, лишена идеје о непосредном утицају неког натприродног бића. Наиме, може се закључити да — када се основним постулатима магијског мишљења придода систем веровања у натприродна бића на чију се вољу не може утицати сасвим једнострано — добија се усложњени идејни комплекс магијско-религијског типа, који подразумева двомерну комуникацију, односно дејство (и) оностраног у позитивном, али и негативном смислу, за разлику од базичног магијског идејног комплекса који подразумева само једносмерну магијску акцију којом се делује на претпостављену енергетско-психичку основу стварности, подложну манипулацији у складу са вештином магијског практиканта.¹⁸

У области Тамнаве, као што је већ речено, митско — магијско мишљење је још увек у великој мери заступљено код становништва, тако да ово подручје пружа сасвим довољно материјала за сагледавање опште структуре магијског мишљења — као основе народне медицине и народне религије Срба, што ће у будућим радовима бити много детаљније разматрано.¹⁹

¹⁶ Ђупурдија, Бранко, *Аграрна магија у традиционалној култури Срба*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 23, Београд, 1982, стр. 7.

¹⁷ О бајању и басмама в. : Раденковић, Љубинко, *Народне басме и бајања*, Група издавача, Ниш, 1982; Раденковић, Љубинко, *Народна бајања код Јужних Словена*; Раденковић, Љубинко, *Симболика светиња у народној магији Јужних Словена*, Просвета — Ниш, Балканолошки институт САНУ, Ниш, 1996. Посебно обратити пажњу на целину „Народна бајања као систем комуникације“ у: *Народна бајања код Јужних Словена*, стр. 13 — 198.

¹⁸ Овде треба консултовати Б. Малиновског који закључује да је магија „увек потврда човекове моћи да може произвести извесне одређене ефекте помоћу одређених чини и обреда“, док „у религији, с друге стране имамо читав натприродни свет вере; храм духова и демона, благотворна моћ тог тема, духови чувари, племенски светац, визије о будућем животу — то је за примитивног човека друга натприродна стварност“ (Малиновски, Бронислав, *Магија, наука и религија*, Просвета, Београд, 1971, стр. 85.). А — „да би се разумела разлика између религије и магије, и да би се стекла јасна слика о трајној констелацији магије, религије и науке, треба укратко да разматрамо културну функцију сваке од њих“ (исто, стр. 86.).

¹⁹ Кључни аспекти базичне структуре магијског мишљења произиласе из основних начела опште примарне структуре мишљења, која је универзалног карактера и која се манифестује у најразличитијим појавним облицима стварности — од језика, логике, мита, ритуала, па све до структуре материје, у складу са ауторовом (И. Т.) хипотезом о постојању сасвим одређених и конкретних *универзалних структура мишљења* која се налазе у основи најсуштинскијих културних и природних феномена. Предочене идеје изнесене су у радовима: Тодоровић, Ивица, *Анализа митских сагледавања улоге и значаја српског народа*, магистарски рад, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2000; Тодоровић, Ивица, *Опшће одређење бајке на ирмелу српске грађе*, дипломски рад, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 1996. Ове идејне концепције биће опширно представљене и у ауторској докторској дисертацији (чија израда је у току) — „Значење и структура литијског опхода“. Нажалост, на овом месту је немогуће дубље залажење у поменућу област — превасходно у вези са структуром магијског мишљења као непосредним изразом примарне структуре феномена мишљења а на примеру грађе из Тамнаве — с обзиром на то да би једно краће и недоречено разматрање ове проблематике (без потпуних образложења) могло изазвати само недоумице.

Ivica TODOROVIĆ

A CONTRIBUTION TO INVESTIGATION OF FOLK MEDICINE
IN THE TAMNAVA REGION

Folk medicine in the Tamnava region means different forms of healing — from approaches based on rational conclusions and experience, right down to numerous magic interventions — which are the basic focus of this work. The ethnographic material presented, in combination with suitable research aims, should serve as a starting point for complex observation which concerns the structure of magic thought, that is in an even wider sense the basis laws of human thought. The basis of the majority of observed activities and beliefs are magic thoughts, based on the idea that one can influence reality simply, by ritually codified activity on the primary substance that is — the energy which exists in the basis of total reality.